

UTILIZAREA DOCUMENTELOR PERSONALE ÎN CERCETAREA SOCIOLOGICĂ

Septimiu Chelcea

Academia „Ștefan Gheorghiu”

1. Spre o teorie a documentelor sociale

Utilizarea documentelor personale în cercetarea sociologică, asigurând o diversificare a informațiilor, impune elaborarea unei teorii a documentelor sociale și examinarea critică, pe baza experienței acumulate, a valorii și limitelor acestei surse informative. O asemenea teorie va trebui să pornească de la răspunsul dat întrebării: *ce este un document social?* Ea va trebui, de asemenea, să clarifice *natura informațiilor* din documentele sociale și să permită clasificarea corespunzătoare a lor.

Așa cum preciza Charles Seignobos (1854—1942), profesor de istorie la Facultatea de Litere a Universității din Paris, un document nu este decât „o urmă lăsată de un fapt”¹. Problema este: cum se trece de la cunoașterea urmei la cunoașterea faptului, de la document la realitatea socială? Analizând această problemă, Ch. Seignobos, cu toate limitele epocii sale, a contribuit semnificativ la dezvoltarea metodologiei cercetărilor sociale. Mult timp, lucrarea sa *Metoda istorică aplicată în științele sociale* (1901) a fost utilizată ca manual de cercetare în științele sociale nu numai în Franța, dar și în S.U.A.

Urmele lăuate de faptele anterioare pot fi de două tipuri: *urme directe* (de exemplu, o clădire, o mașină-unealtă etc.) rezultate din activitatea productivă a oamenilor, și *urme indirecte* (texte, acte oficiale etc.). Această distincție, făcută de istoricul francez, se păstrează și astăzi. Ch. Seignobos susține însă că științele sociale, cercetînd raporturile abstracte dintre fapte, nu trebuie să se intereseze de obiectele materiale, de urmele directe ale activității productive. Aici se întrevide o limită serioasă în gîndirea sa: noi considerăm că modul cum produc oamenii și produsele activității lor oferă sociologului informații la fel de bogate, dacă nu mai bogate chiar decît documentele scrise. Ch. Seignobos consideră însă că în științele sociale nu ar fi utilizabile decît textele scrise. De aceea, în lucrarea la care ne-am referit, întîlnim doar o teorie a documentelor scrise.

Bogăția surselor de informare, marea varietate a documentelor utilizate de sociolog pentru reconstituirea vieții sociale din trecutul mai apropiat sau mai îndepărtat, pentru descrierea și explicarea proceselor și fenomenelor sociale contemporane impun elaborarea unui sistem de clasificare a documentelor, sistem care să faciliteze atât comunicarea între specialiști, cît, mai ales, să-l orienteze pe cercetător în activitatea de căutare a documentelor și de interpretare a lor. În literatura de specialitate sînt realizate numeroase clasificări explicite, dar mai ales implicite. Astfel, Theodore Caplow, profesor la Universitatea Columbia, grupează mai întîi documentele după obiectul de studiu al sociologului: individul, colectivitatea, organizația. Apoi, face distincție între *documentele personale*, rezervate strict utilizării de către însuși autorul lor sau de către un cerc restrîns de persoane (de exemplu, jurnale de însemnări zilnice, carnete de note, corespondența etc.), *documente publice* destinate tuturor (cărți, reviste, ziare, anuare, cîntece populare). Sînt specificate apoi *documentele oficializate* (*documents officialisés*), specifice tuturor societăților alfabetizate, unde prin sigilii, semnături sau ștampilă se asigură

¹ Ch. Seignobos, *La Méthode historique appliquée aux sciences sociales*, Paris, Félix Alcan, 1901, p. 17.

veridicitatea informației (de exemplu, acte, certificate, diplome etc.). În fine, Th. Caplow face distincție între documente de primă mână (originale) și documente de mână a doua (în care informația provine din documentele primare)².

Madeleine Grawitz, examinând diversele surse de documentare ale sociologului, tratează în secțiuni separate documentele scrise și documentele de altă natură (desene, înregistrări, obiecte, fotografii, filme). În cadrul documentelor scrise, M. Grawitz diferențiază documentele oficiale, documentele distribuite sau vindute (publicitatea, anuare, opere literare etc.) și documentele private (între care enumera și documentele personale)³. Într-o lucrare mai veche (1959) — retipărită și tradusă în mai multe ediții — Maurice Duverger analizează următoarele categorii de documente: scrise, statistice și altele (iconografice, foto și fonice)⁴.

În unele manuale și tratate de sociologie, termenul de „documente” este rezervat numai pentru a desemna scrisorile personale, biografiile, jurnalele și rapoartele referitoare la istoria grupurilor mici, celelalte informații fiind grupate sub termenul generic de „date” (provenite de la serviciile de înregistrare și recensământ)⁵. În alte lucrări, se insistă numai asupra documentelor personale și statistice⁶. În literatura sociologică din țările socialiste se face distincție între documentele statistice și verbale, oficiale și neoficiale, publice și personale⁷. Exemplele aduse în discuție, și ele ar putea fi multiplicat, ne conving suficient de marea diversitate a modalităților de clasificare a documentelor de interes sociologic, justificând în același timp, credem noi, efortul de clasificare pe baza unor criterii intercorelate a documentelor utilizate în cercetarea sociologică.

Elaborarea unui astfel de sistem de clarificare ridică unele probleme reale, regroupabile, după opinia noastră, în două categorii: a. stabilirea criteriilor de clasificare; b. stabilirea unei terminologii adecvate.

a. Din multitudinea criteriilor de clasificare a documentelor: natura lor, conținutul, gradul de încadrare în el, autenticitatea lor, vechime, accesibilitate etc. trebuie reținute doar acelea care sînt suficient de generale, putînd fi aplicate, dacă nu tuturor, cel puțin unor categorii mai largi de documente. Fără a avea pretenția de a fi găsit unica soluție a problemei, reținem pentru elaborarea schemei de clasificare a documentelor următoarele criterii: forma (natura lor), conținutul, destinatarul și emitentul. Ultimele două criterii sînt aplicabile doar categoriei documentelor scrise, documentele nescrise putînd fi suficient de relevant clasificate după forma (natura) și conținutul (funcția) lor. Schema de clasificare pe care o propunem utilizează intercorelat criteriile amintite (vezi figura 1).

b. Terminologia întâlnită în descrierea diferitelor tipuri de documente suferă de o oarecare neclaritate: uneori se vorbește de documente personale, alteori de documente private; se utilizează greșit termenul de „cîfrat” în loc de „cîfric”; termenul „oficial” nu este foarte clar precizat; la fel, termenul de „oficios” etc. În aceste condiții, credem că descrierea tipurilor de documente și prezentarea tehnicii de utilizare a lor în cercetarea sociologică trebuie să înceapă cu analiza terminologică.

Sînt oficiale (de la lat. *officialis*) documentele emise de guvern și de autoritățile de stat — cele emise de o înaltă autoritate; în timp ce *oficioase* sînt documentele (de exemplu, organele de presă) care exprimă poziția oficială, fără a fi recunoscut expres ca atare (lat. *officiosus*). De asemenea, sînt oficiale documentele Partidului Comunist Român care, conform Constituției țării noastre, reprezintă forța politică conducătoare a întregii societăți. Documentele private sînt individuale (lat. *privatus*). Ca și cele personale (lat. *personalis*), ele aparțin cuiva (fiind proprietatea lui). Documentele publice spre deosebire de cele personale, interesează întreaga colectivitate umană, privesc viața politico-administrativă a statului. Ele pot fi oficiale sau neoficiale (în nici un caz private).

² Theodore Caplow, *L'Enquête sociologique*, Paris, Librairie Armand Colin, 1970, p. 186—190.

³ Madeleine Grawitz, *Méthodes des sciences sociales*, Dalloz, 1972, p. 559—486.

⁴ Maurice Duverger, *An Introduction to the Social Sciences*, New York, Frederick A. Praeger, 1964, p. 75—93.

⁵ Robert C. Angell, Ronald Freedman, *L'Emploi des documents, des archives, des recensements et des indices*, în L. Festinger, D. Katz (ed.), *Les méthodes de recherche dans les sciences sociales*, Paris, P.U.F., 1963, p. 350—380.

⁶ Bernard S. Phillips, *Social research, Strategy and tactics*, The Macmillan Company, New York, 1971, p. 147—157.

⁷ Werner F. Garth, *Dokumenteanalyse*, în W. Friederich, W. Hennig, *Der Sozialwissenschaftliche Forschungsprozess*, DVW, Berlin, 1975, p. 519—535.

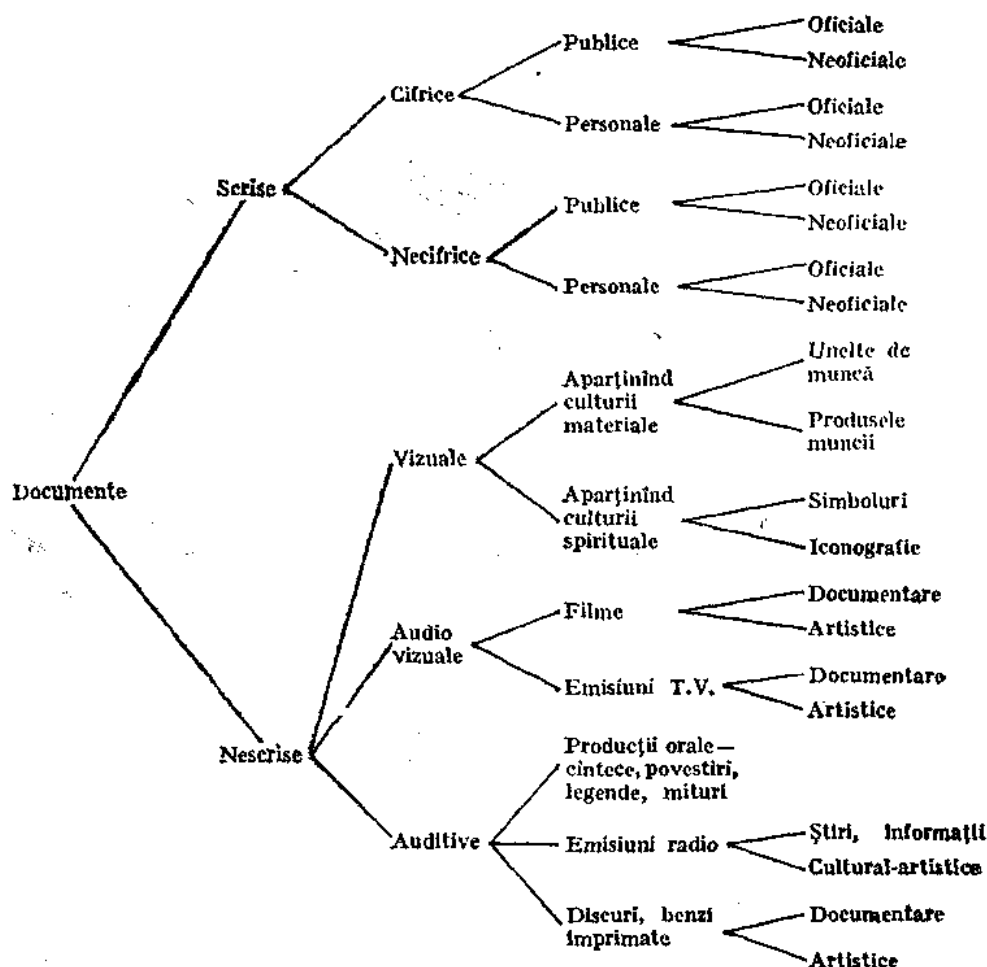

Fig. 1. — Clasificarea documentelor (după formă, conținut, destinatar și emitent)

2. Documentele personale — sursă de informare în cercetările socioumane

Documentele personale, necifrice, neoficiale (foi de zestre, spițe de neam, însemnări zilnice, scrisori, jurnale intime, biografii etc) sunt realizate pentru a fi utilizate de către inșiși autorii lor sau de către persoane foarte apropiate lor (prietenii, familie). În definirea documentelor personale se pune accentul pe faptul că ele reflectă experiența de viață, că sunt confidențiale, și un produs al celui care le realizează. Într-o lucrare de referință, Herbert Blumer definește documentele personale ca „relatare a experienței individuale care relevă acțiunile individului ca agent uman și ca participant la viața socială”⁸. Este de reținut ambi-

⁸ Herbert Blumer, *Critiques of Research in the Social Sciences: I. An Appraisal of Thomas and Znaniecki's „The Polish Peasant”*, New York, 1939, p. 29, apud Gordon W. Allport, *The Use of Personal Documents in Psychological Science*, „Social Science Research Council”, Bulletin 49, New York, 1942, p. VIII.

valența subiectiv-obiectiv, individual-social specifică documentelor personale. În acțiunile individului, așa cum sînt ele consemnate în documentele personale, se reflectă subiectivitatea proprie, dar și factorii sociali, de natură obiectivă. Pe sociolog tocmai acești factori îl interesează în primul rînd. Psihologii urmăresc factorii subiectivi relevați de documentele personale. Binecunoscutul psihosociolog Gordon W. Allport considera în acest sens documentele personale ca „orice deținutură înregistrată care, intenționat sau neintenționat, oferă informații referitoare la structura, dinamică și funcționarea vieții mentale a autorului”⁹. Reputatul specialist în psihologia personalității făcea distincție între ceea ce numea „*first-and third-person documents*”. Distincția nu se pare deplin justificată; documentele scrise la „persoana întâia” exprimă mai deplin subiectivitatea autorului lor, spre deosebire de documentele scrise la „persoana a treia”, elaborate cu ajutorul persoanei în cauză, dar nu spontan, ci după un plan la întocmirea căruia nu a luat parte.

Unele documente personale neoficiale au o reală valoare pentru reconstituirea vieții sociale din trecut. Astfel, se impune să amintim, în primul rînd, *foile de zestre* în care se specifică tot ceea ce primeau ca dotă tinerii căsătorii (terenurile și inventarul agricol, piesele de îmbrăcăminte etc.). „Încheierea foii de zestre care urmează tocmeii — seria Xenia C. Costa-Foru — este de fapt un act legal”¹⁰ ce trebuie studiat ca manifestare juridică. Spre deosebire de actul de dotă, conform dreptului civil, foaia de zestre, deși are valoare juridică, constituie totuși un document personal neoficial (nu emană de la o autoritate). În planul pentru cercetarea dreptului familial, H. H. Stahl face distincție între: act de dotă, foaie de zestre, tocmeală în conformitate cu obiceiul pămîntului, diferite forme deghizate (vinzare, donație, arendă, dijmă, simplă tolerare etc.)¹¹. Fiind urmarea unei înțelegeri între familiile celor ce se căsătoresc, foile de zestre au caracter neoficial, sînt documente personale cu o mare valoare informativă și pentru cercetătorul culturii materiale din trecutul țării noastre. Din punct de vedere sociologic, foile de zestre furnizează informații prețioase referitoare la obiceiurile juridice ale poporului nostru, dînd în același timp o imagine autentică asupra situației materiale a diferitelor categorii sociale din trecutul mai apropiat sau mai îndepărtat. Coroborate cu alte documente oficiale sau neoficiale, foile de zestre ajută la reconstituirea vechilor structuri sociale.

În același scop pot fi utilizate și *spîtele de neam* cu sau fără reprezentare grafică. Spîtele de neam, ca documente personale neoficiale, redau sistemul de rudenie pe mai multe generații. În trecut, tîrănii obișnuiau să-și facă spîte de neam și să le transmită din generație în generație pentru a se putea calcula mai ușor cota-parte ce revenea fiecăruia în sistemul devălmășiei familiale. Xenia C. Costa-Foru, care reproduce în lucrarea sa de metodologie a cercetărilor monografice asupra familiei cîteva spîte de neam descoperite în cursul cercetărilor de la Nerej (1927), atrăgea atenția că: „De cîte ori ne va fi cu putință să găsim asemenea spîte de neam familiale, va trebui să le analizăm cu mai multă atenție, tehnica alcătuirii lor dîndu-ne multiple indicații asupra felului de organizare veche și nouă a familiei din acel loc”¹².

Dar nu numai în perspectiva istoriei sociale documentele personale pot fi utilizate cu succes. Pentru trecutul apropiat și, mai ales, pentru prezentul viu, însemnările zilnice, scrisorile și alte documente personale oferă informații despre indivizii în contextul social al existenței lor. Însemnările ocazionale sau zilnice, jurnalele intime, scrisorile primite sau expediate, ca și autobiografiile spontane (neprovocate) întregesc imaginea asupra vieții sociale, relevînd modul în care societatea este evaluată de către indivizii aparținînd unor structuri sociale determinate. Dacă astfel de documente personale provin de la personalități proeminente ale vieții politice, culturale, științifice, valoarea lor este sporită firește nu în primul rînd prin gradul lor de obiectivitate, ci prin experiența de viață mai vastă a autorilor, prin capacitatea acestora de a fi fost participanți activi la evoluția fenomenelor sociale reflectate în documente. Acordînd cea mai mare atenție documentelor personale ale unor mari personalități, sociologul nu face abstracție de însemnările și mărturiile unor oameni abia știutori de carte, care și-au consemnat gîndurile dintr-o nevoie interioară, fără intenția de a le face publice vreodată. Astfel de documente pot fi utilizate pentru reconstituirea mentalității

⁹ Gordon W. Allport, *op. cit.*, p. XII.

¹⁰ Xenia C. Costa-Foru, *Cercetarea monografică a familiei. Contribuție metodologică*, Bibl. de sociologie, etică și politică, nr. 10, București, 1945, p. 105.

¹¹ H. H. Stahl, *Plan pentru cercetarea dreptului familial*, în „Îndrumări pentru monografiile sociologice”, D. Gusti (red.), Institutul de științe sociale al României, București, 1940, p. 358.

¹² Xenia C. Costa-Foru, *op. cit.*, p. 63.

populare, a psihologiei populare, „creată chiar de popor” — cum remarcă T. Herseni¹³. Desigur, psihologia populară poate fi analizată și pe baza documentelor lingvistice și a documentelor folclorice. Considerăm că documentele personale — în măsura în care avem acces la ele — sînt la fel de relevante ca și documentele lingvistice și folclorice. Să luăm ca exemplu carnetul intim al lui Tudor Dumitru, țaran din Feleac, în care nota el zilnic, prin 1908, „multe și de toate”¹⁴. În astfel de documente personale, mediul social este adesea bine reflectat. „Acum în luna lui Martie în 15 — nota Tudor Dumitru în carnetul său — se împlinește 60 de ani de la ștergerea iobăgii”. Pe cit de lapidară, această notă din 15 martie 1908 exprimă atitudinea și spiritualitatea unui țaran român din Transilvania din consemnările cărui „simți pe undeva în apropiere, umbra marilor revoluționari din '48”¹⁵. Valoarea acestui document a fost remarcată și de C. Rădulescu-Motru în *Etnicul românesc* (1942).

Ca și însemnările zilnice, jurnalele intime dezvăluie frământările psihologice sub influența factorilor sociali obiectivi. În anumite epoci și la anumite vârste asistăm la proliferarea documentelor personale de tipul jurnalelor, a oracolelor și scrisorilor confidentiale. Se pare că adolescența, cu nevoia specifică de autoanaliză, oferă posibilități mai generoase de valorificare a documentelor personale în scopul cunoașterii schimbărilor de mentalitate. Unele cercetări estimează că mai mult de jumătate din adolescenții instruiți (între 13 și 18 ani) posedă jurnale intime. Dintr-un număr de 3 500 de elevi din Japonia, aproximativ 50 % aveau astfel de jurnale (A. Yoda, 1937). Jurnalele intime ale adolescenților au fost exploatate cu mai mult succes decît jurnalele intime ale adulților. Studiul lui J. R. Runner, *Social distance in adolescent relationship* (Amer. J. Sociol., 1937, nr. 43, p. 428—439) este o dovadă în acest sens.

Gordon W. Allport, recomanda într-o lucrare de referință (*The use of personal documents in psychological science*, New York, 1942) utilizarea jurnalelor intime în studiul personalității. El considera că, pe baza jurnalelor intime din care aflăm trecutul unei persoane, se pot face prognoze mai autentice decît pe baza „legilor” generale referitoare la persoanele din același mediu social.

Cu toate acestea studiile bazate mai ales pe informațiile din jurnalele intime sînt extrem de rare. Explicația, desigur, o găsim în dificultatea de a colecționa jurnale intime într-un număr suficient pentru a putea permite unele generalizări. Spre deosebire de biografiile sociale, scrierea unor jurnale intime la indicația cercetătorilor este practic imposibilă. Biografiile sociale provocate există, jurnale intime nu. Și nici scrisori provocate nu. Iată de ce, comparativ cu alte documente personale, biografiile sociale au fost mai frecvent utilizate în cercetarea socială. Nu criteri de conținut, ci considerente tehnice au condus la situația prezentă cînd în întreaga sociologie abia dacă pot fi semnalate lucrări semnificative bazate exclusiv pe studiul documentelor personale de tipul jurnalelor intime sau al scrisorilor. În afara studiului amintit al lui J. R. Runner, mai poate fi menționată lucrarea *Suicide* (Chicago, 1928) de R. S. Cavan, în care o pondere însemnată o are analiza unor jurnale intime ale adulților sinucigași. De asemenea, poate fi citată cercetarea realizată de Charlotte Bühler (1934) asupra schimbărilor de mentalitate în succesiunea generațiilor. Dintr-un număr de 93 de jurnale intime, au fost selecționate trei jurnale considerate reprezentative pentru cele trei generații de la 1873 la 1910. Charlotte Bühler consideră că jurnalele intime oferă o bază convenabilă pentru studierea *Zeitgeist*-ului (spiritul epocii).

În literatura de specialitate se citează ca exemplară utilizarea conjugată a autobiografiilor, a scrisorilor și însemnărilor intime în opera lui W. J. Thomas și F. Znaniecki, ca și în cercetările coordonate de Alfred Charles Kinsey (1894—1956). În des citata lor lucrare *The Polish Peasant in Europe and America*, Thomas și Znaniecki reproduc 764 de scrisori expediate de țărani polonezi emigranți familiilor lor rămase în Europa sau de familiile imigranților în America. Incluziunea scrisorilor în lucrare este precedată de un studiu introductiv (peste 200 de pagini), în care se interpretează informația și se dau lămuriri cu privire la viața de familie, se descrie cadrul geografic și comunitar. La subsolul paginilor sînt dese notele explicative. Sînt explicate anumite cuvinte și expresii și sînt analizate atitudinile și acțiunile descrise în scrisori. Întregul material documentar este ordonat în acord cu scopul declarat al lucrării de a evidenția rolul atitudinilor în viața socială.

¹³ Traian Herseni, *Cultura psihologică românească*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1980, p. 23.

¹⁴ Ion Cheleca, *O „carte de scris multe și de toate”*. Cîteva contribuții de psihologie populară, în „Societatea de mîine”, XI (1934), nr. 6, p. 113—114.

¹⁵ *Ibidem*, p. 114.

Aşa cum se precizează, „Trimiterea scrisorilor este pentru ei (emigranți — n.n.s.) o datorie socială cu caracter ceremonial și tradițional, forma fixă a scrisorilor țărănilor este un semn al funcției lor sociale. Toate scrisorile țărănilor pot fi considerate ca variații ale unui tip fundamental, a căror formă rezultă din funcția lor și rămâne totdeauna esențial aceeași, chiar dacă în cele din urmă degenerază”¹⁶. William J. Thomas și Florian Znaniecki numesc acest tip de epistole „scrisori ceremoniale” („*bowing letters*”), funcția lor fiind aceea de manifestare a persistenței solidarității familiale în condițiile în care un membru al familiei este temporar separat de familie. Descompunerea vechii forme a unității familiale sub influența condițiilor concrete de viață (integrarea celor separați de familie în noi grupuri profesionale, teritoriale, naționale etc.), atitudinea față de căsătorie, armonia „familiei naturale” — toate acestea sînt ilustrate prin seriile de scrisori Kukielka, Jabłkowski și altele, cuprinse în volumul al II-lea al lucrării. Fiecare serie de scrisori beneficiază de scurte introduceri care precizează valoarea lor de document. Utilizarea intensivă de către W. J. Thomas și Fl. Znaniecki a scrisorilor pentru susținerea tezelor teoretice privind destrămarea și restructurarea relațiilor sociale are, deopotrivă, limite și avantaje. Comentînd modul de utilizare a scrisorilor de către autorii citați, Matilda White Riley remarcă caracterul fragmentar și incomplet al datelor din comunicarea epistolară, dificultatea de a obține documente spontane elaborate, ca și dependența schimbului de scrisori de anumite date situaționale; durata separării, frecvența, obișnuința exprimării în scris etc. În același timp sînt subliniate și avantajele utilizării documentelor personale de tipul scrisorilor: permite cercetătorilor să abordeze un domeniu inaccesibil observației directe, obținînd informația referitoare la o lungă perioadă de timp, în condiții naturale, neprovocate artificial¹⁷.

Și în studierea comportamentului sexual al bărbatului și femeii — A. C. Kinsey și colab., *Sexual Behaviour in the Human Male* (1948) și *Sexual Behaviour in the Human Female* (1953) — analiza unui mare volum de documente personale (însemnări zilnice cu privire la activitatea sexuală, scrisorile partenerilor, poezii erotice etc.) s-a dovedit indispensabilă pentru completarea informațiilor obținute prin interviuarea celor peste 12 000 de subiecți. Multe din documentele personale utilizate de echipa de cercetători de la Universitatea Indiana proveneau de la persoane cu talent literar recunoscut, dar, așa cum remarcă A. C. Kinsey în capitolul introductiv consacrat metodei, „și corespondența dintre persoane fără talent literar deosebit poate oferi o imagine importantă privind atitudinea celor ce scriu”¹⁸, referitor la problemele cercetate.

Mai mult decît oricare alte documente personale necifrice, biografiile sociale au atras atenția cercetătorilor. În timp, s-a adunat o experiență mai vastă de utilizare a lor și s-au precizat cu mai multă claritate valoarea și limitele lor.

Biografiile sociale — între celelalte tipuri de documente scrise necifrice personale — au fost utilizate în cercetări sociologice devenite clasice, fiind considerate „documente sociologice prin excelență” (Fl. Znaniecki), metoda biografică constituind o alternativă la abordarea statistică în cercetarea sociologică. La ultimul Congres Mondial de Sociologie (Uppsala, 1978) s-a afirmat că „reînvierea interesului pentru metoda biografică este rezultatul crizei metodologice din sociologia occidentală, biografia socială putînd compensa tendința spre general a epistemologiei aristoteliciene, care postulează faptul că numai ceea ce este comun în viață este interesant pentru știință”¹⁹.

Sub forma *biografiilor spontane* sau a celor *provocate* de către cercetător (biografiile vorbite), ca *biograme* (termen propus în 1947 de către T. Abel pentru a desemna biografiile scrise la cererea cercetătorului) sau *curriculum vitae* (autobiografii elaborate pentru instituțiile oficiale), metoda biografiei sociale este în prezent reconsiderată.

Conform clasificării propusă de Gordon W. Allport (biografiile comprehensive, tematice și publicate), au fost și sînt mai frecvent utilizate biografiile tematice (referitoare la o experiență de viață strict determinată) decît biografiile comprehensive (care urmăresc întreaga experiență de viață a individului). De asemenea, s-a practicat și se practică cu mai mult succes așa-numi-

¹⁶ William J. Thomas, Florian Znaniecki, *The Polish Peasant in Europe and America*, în Matilda White Riley, *Sociological Research, I, A Case Approach*, New York, Harcourt, Brace & World, Inc., 1963, p. 197.

¹⁷ cf. Matilda White Riley, *Sociological Research, I, A Case Approach*, Harcourt, Brace & World, Inc., New York, 1963, p. 242—243.

¹⁸ Alfred C. Kinsey și colab., *Das sexuelle Verhalten der Frau*, Frankfurt am Main, Fischer Bücherei, 1970, p. 107.

¹⁹ Franco Ferrarotti, *Sur l'autonomie de la méthode biographique*, în „Sociological Abstracts”, 1978, p. 152.

tele biografii publicate (*edited*). Pentru a fi publicate, cercetătorul intervine eliminând repetițiile, greșelile de exprimare și ortografie, sporind claritatea redactării, reducând discursul, dar păstrând, pe cât posibil, nealterat conținutul. Un bun exemplu de utilizare a biografiilor publicate îl constituie lucrarea lui Oscar Lewis, la care ne vom referi în acest studiu.

În ordine cronologică, publicarea lucrării lui W. J. Thomas și Fl. Znaniecki, *The Polish Peasant in Europe and America. Monograph on an immigrant group* (*Țăranul polonez în Europa și America. Monografia unui grup imigrant*), vol. I și II în 1918, vol. III în 1919 și vol. IV în 1920 a însemnat nu numai o demonstrare a valorii documentelor personale în studierea unor procese sociale cum sînt cele de adaptare și integrare social-culturală, de destrucție a vechilor obiceiuri și cutume, de adoptare a unor noi norme și valori, dar a marcat și o cotitură în metodologia sociologică, relevînd însemnătatea cazurilor individuale în studiul proceselor sociale și în elaborarea teoriei sociologice. Relevînd meritele lucrării, în studiul său deja citat, Hebert Blumer menționa că, înainte de orice, ea a demonstrat necesitatea studierii factorilor subiectivi în viața socială și a propus documentele, în special biografiile, ca surse de informare sociologică. Împotriva tendinței dominante în epocă de a reduce cercetarea sociologică la analiza scriilor de date statistice, William J. Thomas (1863–1947), profesor la Universitatea din Chicago, și Florian Znaniecki (1882–1952), poet, sociolog și filozof polonez, militează pentru o sociologie bazată pe existența concretă a indivizilor, analizîndu-se experiențele de viață și atitudinile oamenilor în strînsă dependență de influențele evenimentelor sociale. Deși W. J. Thomas și Fl. Znaniecki au influențat metodologic școala de „sociologie umană” de la Chicago, metoda biografică a fost larg utilizată în perioada dintre cele două războaie mondiale mai ales în Polonia, biografia socială putînd fi supranumită „metoda poloneză” (Zygmunt Dulcowski, 1975). Din inițiativa lui Florian Znaniecki, *Institutul de sociologie din Poznań* lansează la 20 decembrie 1921 un prim concurs cu premii pentru adunarea de „memorii muncitorești”. După această dată, între 1921–1938, în Polonia au fost lansate 20 de concursuri cu scopul de a fi colecționate autobiografiile muncitorești, metoda biografiei dobîndind un succes neobișnuit, propagîndu-se ca modă. Este suficient să amintim, pentru a ne face o imagine despre informația stocată, că materialul documentar adunat cu prilejul acestor concursuri a fost publicat în 25 de volume (cf. J. Jakubczak, 1972). Au fost arhivate numeroase autobiografii nu numai de la muncitori, ci și de la șomeri și de la țărani (mai ales în perioada crizei economice). Tradiția concursurilor pentru colecționarea de autobiografii continuă în Polonia și după cel de-al doilea război mondial, în perioada 1946–1972 desfășurîndu-se peste 800 de astfel de concursuri la care au participat cca 250 000 de polonezi (cf. Janina Markiewicz-Lagneau, 1976). Așa cum preciza Janina Markiewicz-Lagneau într-un studiu referitor la tradiția autobiografiei în sociologia poloneză, este o trăsătură caracteristică a „metodei poloneze” de a aduna autobiografii prin lansarea de concursuri cu premii²⁰. Utilizarea biografiilor sociale, ca și a celorlalte documente personale neoficiale, ridică probleme metodologice deosebite. O primă problemă, așa cum remarcă chiar W. J. Thomas și Znaniecki în cel de-al treilea volum al monumentalei lor lucrări, este reprezentată de dificultatea colecționării unui număr suficient de mare de autobiografii.

Colecționarea unui număr mare de biografii sociale permite alcătuirea dacă nu a unor eșantioane naționale reprezentative, cel puțin al unor loturi omogene de populație, conform criteriilor de vîrstă sau profesie etc. Charlotte Bühler, de exemplu, reușește să adune un număr de 400 de biografii, suficiente pentru a schița „cursul vieții” indivizilor umani. Analiza biografiilor a permis identificarea a cinci faze în cursul vieții omului: două faze de creștere, una rapidă, a doua mai lentă, un platou, apoi două faze de descreștere, una mai lentă, urmată de o ultimă fază de descreștere accelerată²¹. Dar chiar realizarea numai a cîtorva biografii sociale îl poate conduce pe sociolog la formularea unor ipoteze interesante, cu relevanță teoretică. Lucrarea lui Oscar Lewis (n. 1944), *The children of Sánchez*²² este o dovadă în acest sens. Pe baza celor cinci biografii ale membrilor familiei Sánchez, reputatul antropolog nord-american avansează ipoteza existenței unei „culturi a sărăciei”, caracteristică celor privați de „cultura cultă”.

²⁰ Janina Markiewicz-Lagneau, *L'autobiographie en Pologne ou de l'usage social d'une technique sociologique*, în „Revue française de sociologie”, XVII, 1976, p. 591–613.

²¹ Charlotte Bühler, *Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem*, 1933, apud Jean Stoezel, *Le cours de la vie selon la condition sociales*, în „Revue française de sociologie”, XXI, nr. 2/1980, p. 155.

²² Oscar Lewis, *The children of Sánchez*, Londra, Penguin Books, 1961 (trad. rom. *Copiii lui Sanchez*, București, Edit. Univers, 1978).

În ultimul deceniu se înregistrează o reorientare a sociologilor spre studiul documentelor neoficiale, în special, al biografiilor sociale. Bertrand de Jouvenel²³ atrăgea atenția asupra pericolului de a rămâne doar la o viziune globală a societății oferită de datele statistice, ignorându-se studiile monografice ale familiilor și, în cadrul lor, schimbările modurilor de viață, perspectivele, aspirațiile membrilor de familie (evidențiate de biografiile sociale). Urmind îndemnul lui B. de Jouvenel, două din colaboratoarele sale apropiate, Cecile Bouzitat și Florence Evvin, realizează un număr de șapte monografii de familie, fără preocuparea de reprezentativitate, în cadrul cărora s-a cerut familiilor anchetate să povestească istoria vieții lor și, îndeosebi, perioada prezentă așa cum a fost ea resimțită prin prisma avantajelor și inconvenientelor sale, și apoi să povestească o săptămână așa cum le-ar fi plăcut să o trăiască fără restricții (săptămîna ideală)²⁴.

În literatura românească de specialitate metoda biografiei sociale este mai frecvent întâlnită în studiile predominant psihosociologice. Dealtfel în această perspectivă s-a și încercat „de a stabili experimental” „ce dă” și ce „nu dă” metoda biografică în cunoașterea personalității în contextul social concret²⁵.

În 1965–1966, un colectiv al secției de psihologie socială de la Institutul de psihologie, sub conducerea prof. Traian Herseni, a aplicat *extensiv* (pe 550 de lucrători din industrie) și *intensiv* (pe două grupe de câte 9 și 10 maștri) un ghid pentru biografii cuprinzând următorii itemi: date personale, familia părintească și copilăria, pregătirea școlară și profesională, ruta profesională, situația actuală, aspirații, probleme speciale. Pe baza biografiilor orale, dirijate (s-a utilizat un chestionar cu 200 de întrebări), au fost identificate etapele evolutive ale omului contemporan: naștere–școală, școală–muncă, muncă–prezent.

Cercetarea psihosociologiei omului contemporan pe baza biografiilor sociale și a altor documente oficiale și neoficiale (situația școlară, caracterizarea de la locul de muncă, aprecierea grupului de muncă, aprecierea psihologului etc.) a pus în evidență valoarea metodei, faptul că utilizând *extensiv* și *intensiv* biografiile sociale putem formula concluzii „care privesc oamenii contemporani în generalizarea lor” (— *sublins*). Metoda biografiei sociale a fost utilizată cu succes și în studiile de psihologie istorică. Deși domeniul psihologiei istorice urmează să fie creat de-abia de aici înainte (Robert Mandrou, 1961), autorii primei schițe de psihologie istorică din literatura noastră de specialitate subliniază că „biografiile mai ales furnizează o multitudine de date, fixate pe succesiunea genealogică a diferitelor familii cercetate”²⁶.

3. Valoarea și limitele utilizării documentelor personale în cercetarea sociologică

Odată cu tot mai frecventa utilizare a documentelor personale în cercetarea sociologică (inclusiv psihosociologică) s-a pus problema determinării valorii metodologice a documentului, urmărindu-se totodată stabilirea unor criterii de clasificare și unor reguli de tratare a informațiilor cuprinse în diferitele documente. Dintre abordările metodologice, în literatura de specialitate, sînt de amintit studiile mai vechi ale sociologilor, psihosociologilor și psihologilor: A. R. Burr (1909), A. Ponsonby (1923), E. T. Krueger (1925), E. W. Burgess (1930), S. A. Stouffer (1930), J. Dollard (1935), G. Murphy, L. B. Murphy și T. M. Newcomb (1937), D. Cartwright și J. P. French (1939), A. L. Baldwin (1940), G. W. Allport (1942), R. C. Angell (1945), T. Abel (1947).

Mai recent, analiza informației sociale cuprinsă în documente, în special în biografiile sociale, constituie obiectul unor capitole distincte în manualele și tratatele de metode și tehnici de cercetare sociologică. Contribuții metodologice recunoscute aduc în acest domeniu L. Festinger și D. Katz (1953), J. Szczepanski (1960), Matilda E. Riley (1963) ș.a.

²³ Bertrand de Jouvenel, Introducere la studiul *O altă viziune a societății. Evoluția modurilor de viață din cîteva familii de muncitori* de Cecile Bouzitat și Florence Evvin, în „Analyse et Prévision”, Tome XIII, nr. 2, 1972.

²⁴ Cecile Bouzitat și Florence Evvin, *op. cit.*, în „Analyse et Prévision”, tome XVIII, nr. 2/1972.

²⁵ Traian Herseni, Elena Gloată, Ligia Gherguț, *Metoda biografică și psihologia socială a omului contemporan*, în „Amfiteatru”, nr. 1/1967.

²⁶ Ana Tucicov-Bogdan, Nicolae Radu, *Imaginea copilului și a copilăriei de ieri și de azi*, în, *Personalitatea copilului* (sub red. Ana Tucicov-Bogdan), București, Edit. politică, 1972, p. 39.

Evaluând critic lucrarea care a propus documentele personale ca principală sursă de informație sociologică (*The Polish Peasant...*), Herbert Blumer (1939) atrage atenția asupra unor cerințe metodologice ce trebuie satisfăcute de orice cercetare bazată pe studiul documentelor personale: reprezentativitatea, adecvarea la tema de cercetare, fiabilitatea și validitatea. Susținând că documentele personale au importanță pentru știință doar dacă există într-un număr suficient de mare, H. Blumer pierde din vedere aspectul calitativ și reduce polivalența funcțiilor îndeplinite de documentele personale, reținând doar pe cea de verificare a ipotezelor cauzale.

O poziție asemănătoare este susținută și de S. A. Stouffer, care apreciază că este posibil totuși neeconomic, să se trateze cantitativ documentele personale. Chestionarul, afirmă cunoscutul autor al lucrării *The American Soldier* (1949), conduce la aceleași rezultate, dar este mai convenabil de aplicat. Cercetând fiabilitatea și validitatea utilizării documentelor personale, S. A. Stouffer găsește o corelație ridicată (+ 0,81) între autobiografiile și scalele de atitudine²⁷. Comentând aceeași *The Polish Peasant...*, Gordon W. Allport apreciază că fiind o expresie a „entuziasmului” autorilor afirmația că documentele personale „constituie tipul perfect de material sociologic”, că dacă științele sociale folosesc și alte materiale, aceasta se datorează numai faptului că în practică se întâlnește dificultăți în colectarea rapidă a unui număr suficient de astfel de documente, care să acopere totalitatea problemelor cercetate.

După opinia noastră, orice discuție despre valoarea și limitele utilizării documentelor personale în cercetarea sociologică trebuie să pornească de la definirea generală a documentelor ca „urme” ale faptelor sociale, ca reflectare de natură ideală sau materială a faptelor, fenomenelor și proceselor sociale. În același timp, trebuie avut în vedere specificul fiecărui tip de document (vezi figura 1), ca și modalitatea particulară de realizare a lor. Valoarea documentelor pentru cercetarea sociologică constă în aceea că, studiindu-le, putem reconstitui faptele sociale. Documentele personale rămân, totuși, doar o reflectare a faptelor și proceselor sociale. Ca atare, studiul lor are, într-un anumit sens, aceeași valoare și aceleași limite ca și interviul sau chestionarul. Firește, nu se identifică cu procedeele de anchetă, dar se apropie mult de interviu și chestionar, mai ales, dacă avem în vedere biografiile provocate, realizate pe baza unui ghid. Informația conținută în documentele personale este, de regulă, mai bogată decât cea obținută cu ajutorul anchetei pe bază de chestionar sau interviu. Calitativ, nu diferă însă prea mult. În fond, problema principală rămâne autenticitatea celor declarate în anchetă sau consemnate în documentele personale.

Dacă este legitim să ne întrebăm „De ce răspund oamenii în anchetele sociologice?” tot atât de justificat ne putem întreba: ce-i determină pe oameni să fixeze în scris, în scrisori, însemnări zilnice, jurnale intime sau autobiografii, experiența lor de viață? ce încredere putem avea în obiectivitatea reflectării în documentele personale a faptelor, fenomenelor și proceselor sociale? ce îi îndeamnă pe unii să prezinte cercetătorilor documentele lor personale, în timp ce alții nu le cedază nici contra unor recompense pecuniare deloc neglijabile?

Gordon W. Allport, în studiul său din 1942, sistematizează astfel motivele pentru care oamenii își scriu documente personale: pentru autojustificare, din egotism, cu intenția de a se prezenta într-o lumină favorabilă, din dorința de a pune în ordine propria viață, în scop estetic, în vederea găsirii unei perspective sigure în viață, pentru autoexplicarea conflictelor trăite, din motive pecuniare, cu intenția de a le publica, la cererea expresă a cercetătorilor sau a oficialităților, spre a găsi „mîntuirea” sau pentru a facilita reintegrarea în societate, cu scop științific, spre a servi ca exemplu celorlalți sau din dorința de a-și asigura imortalitatea, știut fiind că „uitarea este a doua moarte”.

Dată fiind gama largă a motivelor ce-i determină pe oameni să scrie jurnale, autobiografii etc., totdeauna trebuie verificată obiectivitatea lor. Deformarea în documentele personale a întâmplărilor trăite poate fi voluntară — în cazul documentelor realizate cu intenția de a fi publicate, de exemplu —, dar și involuntară (exhibiționism, trăiri conflictuale).

În afara limitelor legate de calitatea de observator spontan a autorului documentelor personale, pentru utilizarea lor adecvată în cercetarea sociologică trebuie depășite dificultățile generate de raritatea descoperirii unor documente personale chiar la subiecții investigați și care acceptă să le cedeze spre studiu. Dificultatea colecționării unui număr suficient de mare de autobiografii este dublată de faptul că cei care realizează astfel de documente nu sînt reprezentativi pentru ansamblul populației. Chiar dacă eșantionul biografiilor spontane ar corespunde ca volum, ca structură el nu ar fi deloc reprezentativ, deoarece — așa cum arătau G. Murphy, L. B. Murphy și T. M. Newcomb (*Experimental social psychology*, 1937) —, de

²⁷ S. A. Stouffer, *An experimental comparison of statistical and case history methods of attitude research*, Chicago Univ. Library, 1930, apud Gordon W. Allport, op. cit.

regulă, persoanele frustrate sînt cele care „pun pe hîrtie” problemele lor de viață. De asemenea, elaborează spontan documente personale, în special, cei care au înclinații literare, „fascinația stilului” prevalînd adesea asupra sincerității mărturiei (H. W. Gruhle, 1928).

Pe de altă parte, descoperirea unor autobiografii spontane, a unor jurnale intime, autobiografii etc. ridică problema cunoașterii exacte a contextului în care respectivele documente personale au fost realizate. Așa cum un răspuns la un chestionar nu poate fi corect interpretat decît prin prisma întrebării care l-a provocat, tot astfel o scrisoare — ca document personal în cercetarea sociologică — trebuie să fie integrată sistemului de comunicare. Trebuie avută în vedere „diada” nu numai individul. Însemnările zilnice, jurnalele intime sînt și ele și greu de colecționat în număr satisfăcător și, mai totdeauna, lacunar redactate. Cercetătorul încearcă să umple lacunele din text, ceea ce, așa cum remarcă Madeleine Grawitz²⁸, constituie o potențială sursă de eroare.

Biografiile sociale, ca și celelalte documente personale, dealtfel, pot fi valorificate în cercetarea sociologică în multiple moduri: ca bază intuitivă, pentru elaborarea ipotezelor, ca material ilustrativ, pentru verificarea ipotezelor, pentru înțelegerea concretă a motivației sociopsihologice, pentru orientarea cercetării spre alte teme (Robert C. Angell, 1945). În funcție de modul de valorificare, documentele personale vor fi utilizate ca sursă principală de informații sau complementar, alături de alte metode și tehnici. De asemenea, vor fi recoltate în faza inițială a cercetării sau într-o etapă mai târzie. În orice caz, nu multe sînt temele de cercetare sociologică care să excludă utilizarea documentelor personale. De aici, și îndemnul de a apela mai stăruitor la studiul documentelor personale, firește, într-o perspectivă materialist-dialectică și istorică integratoare.

²⁸ Madeleine Grawitz, *Méthodes des sciences sociales*, Dalloz, 1972, p. 573.